

מפי עוללים

תינוקות של בית רבן – הבל פה שאין בו חטא
אברהם קליין

המאמר מציג צדדים שונים המסבירים את מעלת לימודם של תינוקות של בית רבן ועומד על שורשה המיוחד של תורתם דרך המקורות, מחז"ל ועד האחרונים. כמו כן, המאמר מגדיר את הגיל בו נקראים הילדים 'תינוקות של בית רבן'. מתוך כל אלה נדונות מספר השלכות עקרוניות ומעשיות הנובעות מגדרם של תינוקות של בית רבן.

הקדמה

בתקופה האחרונה ישנה מגמה הולכת וגדלה של תלמידי חכמים גדולים הבוחרים ללכת וללמד ילדים בגיל היסודי. בד בבד, יש צימאון גדול מצד התלמידים להוסיף לימוד תורה בכמות ובאיכות. למגמה זו יש ערך גדול מאוד מבחינה ערכית ומבחינה סגולית.

הצד הערכי של מגמה זו הוא "אם יש גדיים יש תיישים"¹. כלומר, ככל שהילדים בגיל היסודי נפגשים יותר עם מלמדים שאהבת התורה יוקדת בקרבם, כך מתעורר בהם רצון לדעת את התורה ולאהוב אותה יותר,

1 הפוך ממגמתו של אחז, כפי שהמדרש מספר (ויקרא רבה פרשה יא, ז): "משל למלך שמסר את בנו לפדגוג והיה הפדגוג שונא אותו אמר אם אני הורג אותו עכשיו נמצאתי מחייב ראשי למלך אלא הריני מושך את יונקתו ממנו והוא מת מאליו כך אמר אחז אם אין גדיים אין תיישים אם אין תיישים אין צאן אם אין צאן אין רועה אם אין רועה אין עולם כך אמר אחז אם אין קטנים אין תלמידים אם אין תלמידים אין חכמים אם אין חכמים אין תורה אם אין תורה אין בתי כנסיות ובתי מדרשות אם אין בתי כנסיות ובתי מדרשות אין הקדוש ברוך הוא משרה שכינתו בעולם".

וממילא המשך לימודם במערכת החינוך – בחטיבה, בתיכון וכישיבות השונות, והמשך חייהם בצבא ובחיים האזרחיים, יהיו נעלים יותר ומחוברים יותר לרצון ה'.

במאמר זה נבקש לעסוק בצד הסגולי של מגמה זו מצד לימוד תורה של 'תינוקות של בית רבן', בהגדרת הגיל שבו הילדים נקראים 'תינוקות של בית רבן', ובהשלכותיה.

מעלת 'תינוקות של בית רבן'

תינוקות של בית רבן התייחדו בכמה מעלות לעומת הלומדים הבוגרים, ונמנה אחדות מהן.

א. מקיימים את העולם

אומרת הגמרא:

אמר ריש לקיש משום רבי יהודה נשיאה: אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל תינוקות של בית רבן.²

למדנו מגמרא זו שקיום העולם תלוי בהכל פי תינוקות של בית רבן. 'הכל הפה' הוא לימוד התורה שלהם. לעומת זאת, תינוקות שאינם לומדים תורה – לא רק שאינם מקיימים את העולם, אלא אפילו הם בעצמם מתחייבים מיתה, בעוון ביטול תורה שמבטלים את אביהם.³ בהמשך המאמר נרחיב על כך יותר.

2 שבת קיט, ב

3 שבת לג, ב

ב. גורמים להשראת שכינה בישראל

אומרים חז"ל:

א"ר יהודה בא וראה כמה חביבין תינוקות לפני הקדוש ברוך הוא, גלתה סנהדרין ולא גלתה שכינה עמהם, גלו משמרות ולא גלתה שכינה עמהם, וכיון שגלו תינוקות גלתה שכינה עמהם, הלא הוא דכתיב עולליה הלכו שבי לפני צר, מיד ויצא מבת ציון כל הדרה.⁴

ההדר של ישראל הינו השכינה הקדושה השורה בתוכנו. ר' יהודה דורש שכל עוד היו בארץ ישראל תינוקות השכינה שרתה בארץ ישראל. אולם כאשר גלו התינוקות גלתה השכינה מארץ ישראל יחד אִתָּם.⁵

ג. מקיימים את עם ישראל עד בא המשיח

לאחר גלותו הארוכה של יעקב אבינו בביתו של לבן (20 שנה), יעקב מגיע לגבולה של ארץ ישראל ומתכוון למפגש הטעון עם עשו אחיו. יעקב שולח לעשו שיירות של מתנות ועושה הכנות רוחניות (תפילה) וגשמיות (מלחמה) לקראת המפגש. המפגש מתרחש ועובר בשלום. לקראת הפרידה מציע עשו ליעקב ללוותו. יעקב עונה לו:

יעבר נא אדני לפני עבדו ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר לפני ולרגל הילדים עד אשר אבא אל אדני שעירה.⁶

המדרש מסביר שכוונתו הנסתרת של יעקב אבינו הייתה למפגש בשעיר באחרית הימים:

4 איכה רבה פרשה א, לג

5 יש להעיר שלמרות שבדברי המדרש מופיעים 'תינוקות' סתם, ומשמע שמעלתם היא מעצם היותם ילדים קטנים, האלשיך מסביר שמדובר דווקא על תינוקות של בית רבן, וזה לשונו (אלשיך מיכה ב, ט ד"ה נשי'): "ויצא מן בת ציון כל הדרה, שהוא כי במקום שיש תינוקות של בית רבן שם שכינה... הנה כי אומרו עולליה הם תינוקות של בית רבן והדר הוא שכינה שעליהם".

6 בראשית לג, יד

עד אשר אבוא אל אדוני שעירה. א"ר אבהו חזרנו על כל המקרא ולא מצינו שהלך יעקב אצל עשו להר שעיר מימיו. אפשר יעקב אמתו היה מרמה ביה? אלא אימתי הוא בא אצלו, לעתיד לבא. הדא הוא דכתיב ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו:⁷

לפי מדרש זה, יש להבין מהי משמעות דברי יעקב בפסוק "לרגל המלאכה... ולרגל הילדים". מסביר האלשיך הקדוש:

אני אתנהלה לאטי בעולם הזה ומה שאוכל עמוד בגליות עם שאין לי חלק בזה העולם, הנה על ידי שתי זכיות אתנהלה שלא יעדרו מזרעי. זכות שלא תבצר בכל דור וזהו לרגל המלאכה אשר לפני שהיא תורה כי יושב אהלים היה. ואמר כי זרעי המתהלכים בתורה שהיא מלאכה אשר לפני כי יושב אהלים היה, וגם זכות תנוקות של בית רבן הבל שאין בו חטא וזהו ולרגל הילדים, על ידי שתי זכיות אלו אתנהלה עד זמן שאבא אל אדני שעירה שהוא זמן יעלו מושיעים כו' לשפוט את הר עשו.⁸

כך מובא גם בזוהר הקדוש:

תא חזי בשעתא דצדיקייא אשתכחו בעלמא ואינון תנוקות של בית רבן משתכחי ולעאן באורייתא יכלא כנסת ישראל לקיימא עמהון בגלותא ואי לאו כביכול היא ואינון לא יכלי לאתקיימא בעלמא.⁹

כלי תינוקות של בית רבן שעוסקים בתורה, עם ישראל לא היה יכול להתקיים בעולם הזה ובגלות.

כך מובא גם במדרש:

הקול קול יעקב. אמר ר' אבא בר כהנה לא עמדו פילוסופין בעולם כבלעם בן בעור וכאבנומוס הגרדי, אבנומוס הגרדי נתכנסו כל אומות העולם אצלו, אמרו לו תאמר שאנו יכולים להזדווג לאומה זו, אמר לכו וחזרו על בתי כניסיות ובתי מדרשות שלהן, אם

7 בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה עח, יד

8 אלשיך בראשית לג, יד

9 זוהר ח"ג יז, ב

מצאתם שם תינוקות מצפצפיין בקולן אינכם יכולין להם, אם לאו אתם יכולין שכך הבטיחן אביהן הקול קול יעקב בזמן שיעקב מצווצי בבתי כניסיות אין ידיים לעשו.¹⁰

קיום עם ישראל בגלות הוא בזכות התורה, ובעיקר בזכות תינוקות של בית רבן.¹¹

ד. מגלים את דבר ה' לעולם

מצאנו שני אופנים שבהם דבר ה' בא אלינו דרך תשב"ר:

1. מעין נבואה

אומרת הגמרא:

א"ר יוחנן: מיום שחרב בית המקדש, ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לשוטים ולתינוקות. תנוקת - מאי היא? כי הא דבת רב חסדא הוה יתבה בכנפיה דאבוה, הווי יתבי קמיה רבא ורמי בר חמא. אמר לה: מאן מינייהו בעית? אמרה ליה: תרוייהו, אמר רבא: ואנא בתרא.¹²

כאשר בתו של רב חסדא הייתה קטנה, ישבו לפני אביה רבא ורמי בר חמא. שאל אותה אביה, רב חסדא, עם מי מהם היא רוצה להתחתן, ובתו ענתה לו שהיא רוצה את שניהם. רבא אמר שהוא יהיה האחרון. ואכן כך

10 בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה טה, כב

11 מכאן אפשר לדייק שאין מעלתם של תינוקות של בית רבן מצד ההבנה העמוקה שלהם בתורה, אלא מצד עצם עיסוקם בתורה. כך משמע גם מהמדרש (ילקוט שמעוני תהלים רמז תתעו): "זמירות היו לי חוקיך. דרש רבה מפני מה נענש דוד בעוזה, דכתיב ויכהו שם על השל מפני שקרא לספר תורה זמירות היו לי חקיך, אמר ליה הקדוש ברוך הוא זברי תורה שכתוב בהן התעיף עיניך בו ואינו אתה קורא אותם זמירות הריני מכשילך בדבר שאפילו תנוקות של בית רבן יודעים, דכתיב ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם, ואיהו אייתי בעגלה". אם כן, מעלת תינוקות של בית רבן אינה משום ידיעותיהם הגדולות והעמוקות, הרי ידיעתם מסתכמת בידיעה פשוטה של פסוקי התורה.

12 ב"ב יב, ב

קרה, שהיא נישאה בתחילה לרמי בר חמא, ולאחר שהתאלמנה נישאה לרבא.

ממקור זה אנו רואים שלילדים (ואפילו לילדות) יש יכולת לנבא מה שיהיה בעתיד. ואולם, ממקור זה עדיין לא ברור שזה מצד מעלתם של הקטנים (שכן הנבואה ניתנה גם לשוטים). כמו כן, גם אם נאמר שזה מצד מעלתם, לא ברור האם מעלתם היא דווקא בגלל התורה שלהם והיותם תינוקות של בית רבן או בגלל טעם אחר.

ישנו מקור שמצביע על קשר מובהק בין לימוד התורה של הילדים לבין שייכותם לנבואה:¹³

כאשר נחתמו אגרותיו של המן הרשע להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים, אומרים חז"ל שהלך מרדכי היהודי אל תינוקות של בית רבן כדי לשמוע את דבר ה' אליו במצב המסובך שבו היה נתון עם ישראל. זה לשונם:

ובשעה שנחתמו אותן האגרות ונתנו ביד המן, ויבא שמח הוא וכל בני חבורתו, ופגעו במרדכי שהוא הולך לפניו. וראה מרדכי שלשה תינוקות שהיו באים מבית הספר ורץ מרדכי אחריהם, וכשראה המן וכל חבורתו שהיה רץ מרדכי אחרי התינוקות הלכו אחרי מרדכי לדעת מה ישאל מרדכי מהם. כיון שהגיע מרדכי אצל התינוקות שאל לאחד מהם פסוק לי פסוקיך, א"ל (משלי ג') אל תירא מפחד פתאום ומשואת רשעים כי תבוא. פתח השני ואמר אני קרייתי היום ובזה הפסוק עמדתי מבית הספר (ישעיה ח') עוצו עצה ותופר דברו דבר ולא יקום כי עמנו אל. פתח השלישי ואמר (שם מ"ו) ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט. כיון ששמע מרדכי כך שחק והיה שמח שמחה גדולה, אמר לו המן מה היא זאת השמחה ששמחת לדברי התינוקות הללו, אמר על בשורות טובות שבשרוני שלא אפחד מן

13 ולפי זה נסביר שרבא ורמי בר חמא עמדו באותה שעה לפני רב חסדא ולמדו לפניו ונבואתו של רבא נבעה מכוח תורתו.

העצה הרעה שיעצת עלינו. מיד כעס המן הרשע ואמר אין אני שולח ידי תחלה אלא באלו התינוקות.¹⁴

אנו רואים שפסוקיהם של תינוקות של בית רבן חיזקו את ידיו של מרדכי היהודי. אולם עדיין לא מוכח שדבר ה' אל מרדכי הוא המופיע דרך גרונו של התינוקות. אולי התינוקות אמרו פסוקים אלו רק כדי לעודד את מרדכי היהודי מתוך סברתם, בריאותם הנפשית ואמונתם הזכה והבהירה?

ננסה להביא סיוע לכך ש"פסוק לי פסוקך" הוא פניה לצד המיסטי ולא לצד השכלי של התינוקות. אומר השלחן ערוך:

אין שואלים בחוזים בכוכבים ולא בגורלות. הגה: משום שנאמר: תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים יח, יג). וכל שכן דאסור לשאול בקוסמים ומנחשים ומכשפים.¹⁵

יש איסור לפנות אל כוחות מיסטיים כדי לשמוע הדרכה בדבר העתיד. למרות זאת כותב הרמ"א "וכן מותר לומר לתינוק: פסוק לי פסוקיך".¹⁶ מסביר הש"ך:

משמע דעת הרב והפוסקים דאפי' לעשות מעשה ולסמוך עליו לעתיד על הפסוק מותר דחשיב קצת נבואה.^{17 18}

14 אסתר רבה פרשה ז, יג

15 שו"ע י"ד סי' קעט סע' א

16 שם סע' ד

17 שם ס"ק ה

18 יש לציין שישנה עוד דרך שמותר להיעזר בה והיא מוגדרת "ליטול עצה מן התורה". ישירי ברכה' (יורה דעה סי' קעט): "כתב מהריק"ש לעיל על דין ד', נ"ל דלכ"ע מותר לפתוח בתורה לראות הפסוק העולה, כי היא חיינו, וכמו שמצינו ביאשיה (יומא נב ב) שעשה מעשה על שמצא ספר תורה גלול באותו פסוק, וכן עמא דבר. עכ"ל. והנה אמרו בילקוט משלי סימן רי"ט, אם בקשת ליטול עצה מן התורה הוי נוטל. וכן בדוד הוא אומר בפקודן אשיחה. עכ"ל. ומשמע דליטול עצה מן התורה אפשר דבכלל הוי הא לפתוח בתורה לראות פסוק המזדמן. ומצאתי בקונטרס כתיבת יד להרב מהר"ר אליהו הכהן ז"ל (בעל שבט מוסר וכו') שכתב וז"ל, קבלתי מרבתי כשהיו רוצים לעשות איזה דבר והיו מסופקים אם לעשותו אם לאו, היו נוטלים חומש או ארבעה ועשרים, והיו פותחים אותו ורואים בראש הדף מה פסוק היה מוצא, וכפי מה שמראה היו עושים, ונמצא שהיו מתיעצים עם התורה כדת מה לעשות בכל עניניהם, וזה עצמו רומז מאמרם ז"ל ליטול עצה מן התורה, דמורה התר לעשות כן, ואין זה בכלל משתמש בתורה. עכ"ל.

מפורש יוצא מפי כהן גדול ש"פסוק לי פסוקך" שייך לדבר ה' המופיע דרך גרונו של התינוקות של בית רבן.

2. גילוי סודות מעולם הנסתר

אומרת הגמרא במסכת שבת:

אמרי ליה רבנן לרבי יהושע בן לוי: אתו דרדקי האינדנא לבי מדרשא ואמרו מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא איתמר כוותיהו.¹⁹

הגמרא שם מביאה את דרשתם של תינוקות של בית רבן על שמות האותיות וצורתם (כולל האותיות הסופיות), וכן דרשה על כל הא"ת ב"ש. ומעיר על כך המהרש"א:

ונראה כמ"ש כבר בכמה מקומות כי אותיות התורה הן הן שמותיו של הקדוש ברוך הוא ולכך נקראו אותיות כמו שנאמר מקדש ניתן בין שתי אותיות וכך היתה כתובה לפניו באש שחורה כו' ויש בהן סודות בצורות הכתיבה ובקריאה.²⁰

עולה מכאן שמעלת תורת תינוקות של בית רבן כל כך גבוהה עד שהצליחו לכוון ולבאר אפילו סודות נשגבים הרמוזים באותיות התורה.

ה. מכפרים על הדור

לאחר שהזהר הקדוש אומר שקיום עם ישראל בגלות תלוי במציאות הצדיקים ותינוקות של בית רבן, הוא מביא את הדברים הבאים:

א"כ מדוע היו זקוקים לדרך של "פסוק לי פסוקך"? מסביר ה'בני יששכר' (מאמרי חודש סיון מאמר ה): "יש לומר, בימיהם לא היו דפוסים והיו נכתבים תנ"ך בקדושה בגלילה לא היו רוצים לשלטל כתבי הקודש בשביל צרכיהם".

19 שבת קד, א

20 חידושי אגדות מהרש"א שבת קד, א ד"ה אתו דרדקי

ואי זכאין אשתכחו (= אם נמצאים צדיקים) אינון אתפסן בקדמיתא (= הם נתפסים תחילה בעוון הדור), ואי לא אינון גדיין דעלמא מתקיימא בגיניהון מתפסין בקדמיתא (= ואם אין צדיקים, תינוקות של בית רבן, שהעולם מתקיים בזכותם, נתפסים תחילה בעוון הדור). וקודשא בריך הוא סליק לון מעלמא אף על גב דלא אשתכח בהו חובה (= והקדוש ברוך הוא מסלק אותם מן העולם למרות שלא נמצא בהם שום דבר עבירה).²¹

יש בתינוקות של בית רבן בחינת "מיתת צדיקים מכפרת", וגם הם במיתתם מכפרים על הדור ומצילים את עם ישראל. האלשיך מוסיף ואומר שאף בחייהם תינוקות של בית רבן מצילים את הדור ומגנים עליו כמו הצדיקים הגדולים המגנים על הדור בחייהם. וזה לשונו:

והוא כי השני סוגי צדיקים שלא יחסרו בכל דור להגן, הלא המה האחד מהגדולים שהם כמו שאמרו זיכרונם לברכה, שאין לך דור שאין בו כאברהם יצחק ויעקב לפי הדור, והשני הוא תינוקות של בית רבן שמפריח זכות הבל פיהם.²²

ו. תורתם היא המפתח לנצחון על הרשעה

אומר הרב קוק:

הנצחון על הרשעה שבעולם יהיה רק על ידי כח התורה, שמתעוררת על ידי תנוקות של בית רבן, כשהיא מושלת בתקופת הילדות, רק היא לבדה בנשמתן, שהיא אך היא הנה הטוב הגמור, המכריע את כל הרע לטוב.²³

מיגור הרשעה העולמית נעשה רק על ידי כוח התורה, המתעורר דווקא בנשמתם של תינוקות של בית רבן.

21 זוהר ח"ג יז, ב

22 אלשיך ישעיה יז, ח ד"ה וזה יאמר

23 שמונה קבצים ג, רסה

סוד מעלת 'תינוקות של בית רבן'

מהמקורות שהבאנו לעיל משמע שכוחם של תינוקות של בית רבן הוא בתורתם המיוחדת. מהי המעלה המיוחדת בתורתם?

ברור שמה שמייחד את תורתם איננה תפיסתם העמוקה ואינם חידושיהם המפליגים, שכן אביו ורב פפא בוודאי עלו עליהם בתפיסתם ובחידושיהם, ובכל זאת אביו אמר שהעולם מתקיים דווקא בזכות הכל פיהם של תינוקות של בית רבן.²⁴

היה אפשר לחשוב, שמעלתם היא שהם לומדים תורה למרות שאינם מחויבים עדיין בכך. ואולם הגמרא אומרת שמעלת המצוה ועושה גדולה ממעלת מי שאינו מצווה ועושה,²⁵ וכך גם נפסק להלכה.²⁶

הגמרא עצמה²⁸ מציינת שמעלתם היא "הכל פה שאין בו חטא". יש להתבונן מהי משמעות המושג "אין בו חטא" וכיצד הוא מייחד את תורתם. להלן נעסוק בהגדרת גילם של תינוקות של בית רבן ומתוך כך נבאר את מעלת תורתם.

24 שבת קיט, ב

25 קידושין לא, א

26 שו"ע יו"ד סי' רמו סעי' ו

27 להלן נביא מדברי ר' צדוק שסובר שדווקא משום שאינם מחויבים מצילים את כל העולם כולו.

28 שבת שם

הגדרת גיל תינוקות של בית רבן

א. ממתי נחשבים 'תינוקות של בית רבן'?

1. תחילת דיבור

כל אב מחויב לחנך את בנו לקיום תורה ומצוות. הברייתא במסכת סוכה קובעת שמצות חינוך הבנים חלה לפי רמת התפתחותו של הבן. אז לשון הברייתא וביאור הגמרא עליה:

תנו רבנן: קטן היודע לנענע - חייב בלולב, להתעטף - חייב בציצית, לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין. יודע לדבר - אביו לומדו תורה וקריאת שמע. תורה מאי היא? אמר רב המנונא: תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב. קריאת שמע מאי היא? פסוק ראשון.²⁹

לפי ברייתא זו משמע שתחילת חיוב לימוד תורה לבן חל כאשר הוא מתחיל לדבר.

ואכן כך נפסק בשלחן ערוך:

מאימתי מתחיל ללמד לבנו, משיתחיל לדבר מתחיל ללמדו: תורה צוה לנו וגו', ופסוק ראשון מפרשת שמע, ואח"כ מלמדו מעט מעט, עד שיהא כבן ששה או כבן שבעה, ואז מוליכו אצל מלמדי תינוקות.³⁰

לפי זה, יתכן לומר שהגדרתו של ילד כ'תינוק של בית רבן' מתחילה כבר מגיל שהוא יודע לדבר ומתחיל ללמוד את פסוקי קריאת שמע ו"תורה צוה לנו משה". התורה שיוצאת מגרונו היא המגדירה אותו כתינוק של בית רבן.

29 סוכה מב, א

30 שו"ע יו"ד סי' רמה סע' ה

2. גיל שלוש

אומרת התורה:

וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל: ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים לה': ובשנה החמישית תאכלו את פריו להוסיף לכם תבואתו אני ה' אלהיכם:³¹

פשט הכתוב עוסק בעצי פרי, שדינם הוא שכל שלוש שנים הראשונות אסור לאכול מפרותיהם משום ערלה, בשנה הרביעית הפרות מוגדרים 'נטע רבעי', ומהשנה החמישית ואילך אפשר לאכול אותם (כמובן לאחר הפרשת תרומות ומעשרות כראוי). אולם האור החיים דורש פסוקים אלו לפי חז"ל על תחילת לימודו של אדם, וזה לשונו:

ואמר ג' שנים יהיה לכם ערלים, פירוש אטומים שלא יצא מהם צפצוף תורה שהוא פרי מאכל (תנחומא קדושים יד), שעד שלש שנים אין התינוק יכול לדבר, ובשנה הרביעית שהתחיל לדבר ילמדו לומר תורה צוה לנו, שמע ישראל, וזה יקרא קודש הלולים, ובשנה החמישית תאכלו את פריו כמאמרם זכרונם לברכה (אבות פ"ה) בן ה' שנים למקרא, ויתחיל להיות עץ מאכל.³²

אמנם לפי דברי האור החיים ישנה חפיפה בין הזמן שבו התינוק מתחיל לדבר לבין גיל שלוש, אולם הרמ"א הבין שגיל שלוש לא מאופיין דווקא ברכישת היכולת לדבר, שפעמים רבות נרכשת לפני כן, אלא ליכולת של התינוק לרכוש את המיומנות של קריאת אותיות התורה:

ומ"מ מיד שיהיה בן ג' שנים שלימות מלמדין אותו אותיות התורה, כדי שירגיל עצמו לקרות בתורה.³³

לפי זה, יתכן שהגדרת 'תינוקות של בית רבן' היא היכולת שלהם לעסוק באותיות התורה בעצמם.

31 ויקרא יט, כג-כה

32 אור החיים ויקרא יט, כג ד"ה ואמר

33 שו"ע יו"ד סי' רמה סע' ח

על שתי האפשרויות הללו עולה קושייה: מדוע הם נקראים 'תינוקות של בית רבן', הרי מעלתם היא מעצם לימודם כתינוקות (בין אם מדובר על היכולת ללמוד להגיד את הפסוקים ובין אם מדובר על היכולת לקרוא את הפסוקים), גם אם הם לא בבית רבן?

נראה שאפשר ליישב ולומר שהם נקראים 'תינוקות של בית רבן' לא על שם המקום בו הם נמצאים, אלא על שם כך שהם עדיין זקוקים בלימודם לרב שילמד אותם לומר את הפסוקים או לקרוא את האותיות.

3. גיל שש או שבע

אומרת הגמרא לגבי תקנת יהושע בן גמלא:

עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן, שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע. אמר ליה רב לרב שמואל בר שילת: עד שית לא תקביל, מכאן ואילך קביל ואספי ליה כתורא.³⁴

מלמד התינוקות לא מקבל ילדים מתחת לגיל שש (אם הוא בריא) או מתחת לגיל שבע (אם הוא חלוש). לפי גמרא זו, זהו הגיל שבו התינוק הופך מתינוק סתם לתינוק שהולך למלמד, והוא 'תינוק של בית רבן'. לעומת זאת, המשנה במסכת אבות אומרת "הוא היה אומר בן חמש שנים למקרא",³⁵ משמע שכבר בגיל חמש שנים הילד מתחיל ללמוד חומש.

ביישוב סתירה זו מסביר הרשב"ץ: "על כן נראה, שהמשנה דברה שאביו מלמדו מקרא בתוך ביתו".³⁶ הרי שתינוק נכנס ללמוד אצל מלמד התינוקות רק בגיל שש או שבע, לפי חוזק גופו.

34 ב"ב כא, א

35 אבות פ"ה מכ"א

36 מגן אבות אבות פ"ה מכ"א

אם נסביר שמעלת 'תינוק של בית רבן' היא מצד לימודו בבית רבו בחבורה – עולה שהגדרת 'תינוק של בית רבן' מתחילה רק מגיל שש או שבע.

על הסבר זה עולה הקושיה: אם מעלת תינוקות של בית רבן היא דווקא לימודם בחבורה, מדוע לא יסדו לימוד כזה של תינוקות עוד לפני תקנת רבי יהושע בן גמלא? יתר על כן יש לתמוה: כיצד התקיים העולם לפני תקנת רבי יהושע בן גמלא אם לא היה לימוד בחבורה?

נראה לומר שבוודאי גם לפני תקנת רבי יהושע בן גמלא היו ילדים שהיו לומדים תורה בחבורות (ואולי מעין סייעתא לכך הוא משחק הסביבון: יש מסבירים שמקורו הוא שכאשר התאספו הילדים ללמוד תורה ובאו יוונים לראות מה הם עושים, הם שחקו בסביבונים.³⁷ משמע שילדים היו לומדים תורה בחבורה). מה שחידש רבי יהושע בן גמלא הוא שלימוד כזה מיוסד בכל מקום ומקום בצורה מאורגנת.

ב. עד מתי נחשבים 'תינוקות של בית רבן'?

הגמרא אומרת שלתינוקות של בית רבן יש "הבל פה שאין בו חטא". הדיעות השונות להגדרות שמגדירות את הגיל שממנו ואילך הילד אינו נחשב יותר 'תינוק של בית רבן' נובעות מהבנות שונות למילים אלה.

1. גיל שלוש עשרה

המשנה באבות אומרת "בן שלוש עשרה למצוות".³⁸ הרא"ש אומר שהמקור לכך הוא הלכה למשה מסיני.³⁹ יש פרשנים שזיהו את "הבל פה שאין בו חטא" עם גיל שלוש עשרה, אולם נחלקו מהי הסיבה שבגללה דווקא בגיל זה עובר 'קו פרשת המים' בין הבל פה שאין בו חטא לבין הבל פה שיש בו חטא:

37 אוצר כל מנהגי ישורון סי' יט סעי' ד

38 אבות פ"ה מכ"א

39 שו"ת הרא"ש כלל טז סי' א

בר דעת ובר עונשין - על הפסוק "ויגדל הילד ויגמל ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק"⁴⁰ אומרים חז"ל במדרש: "ויגדל הילד ויגמל ר' הושעיא רבה אמר נגמל מיצר הרע, רבנין אמ' נגמל מחלבו"⁴¹.⁴² לפי זה להסביר ש"הבל פה שאין בו חטא" הוא, שאמנם בפועל הילד עלול לעשות הרבה עבירות עד גיל שלוש עשרה, אולם כל חטאיו נובעים מחוסר דעת (שכן אין לו יצר טוב), ולכן הוא נשאר נקי מחטאים.⁴³ הראיה לכך היא שעד גיל שלוש עשרה לא עונשים אותו בבית דין של מטה.⁴⁴

מצווה ועושה - ר' צדוק הכהן, בדרשת בר המצווה שלו, סולל דרך מחודשת בהבנת המושג "הבל פה שאין בו חטא". לשם הבנת דבריו נקדים ונביא את דברי רבי יעקב: "שכר מצוה בהאי עלמא ליכא"⁴⁵ וכן את דברי רבי חנינא: "גדול מצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה"⁴⁶, כלומר שכרו של מי שמחויב במצווה גדול לאין ערוך יותר ממי שאינו מחויב בה ואף על פי כן מקיים אותה.

40 בראשית כא, ח

41 בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה נג, ח

42 שתי הדיעות לכאורה סותרות זו את זו: "נגמל מחלבו" פירושו ביום שהפטיק ליוק, משמע גיל שנתיים. - אך אם הכוונה לגמילה מ"יצר הרע", משמע שמדובר על גיל שלוש עשרה, כדברי המדרש (פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) וטפחים ג - לקוטי מדרש): "י"ג שנים גדול יצר הרע מיצר הטוב, לפי שיצר הרע נולד ממעי אמו של אדם וגדל ובא עמו... לאחר י"ג שנה נולד לו יצר הטוב".

ניתן לומר שלמעשה חז"ל לא באו לקבוע את הגיל, אלא שתי הדיעות התכוונו לשני צדדים של אותה מטבע - יצחק נגמל מהצורך בתלות החומרית (יניקה), ועכשיו יש לו דעת עכשיו להתמודד בעצמו נגד יצר הרע.

43 וזה לשונו של אוצר המלך הלכות ת"ת פרק ב: "וראיתי להרב פרשת דרכים (דרך האתרים דרך ב') הביא בשם מהר"ש יפה שהקשה דמאי פסקא דאביי ורב פפא דיש להם חטא והתינוקות של בית רבן אין להם. ותירץ דודאי אין אדם צדיק בארץ אלא דהתינוקות של בית רבן אף על פי שחוטאים אין כלום שהם קטנים, וחזר והקשה דהכא משמע דרק משום תינוקות העולם מתקיים. והרי אף פחות מכן עשרים אין בי"ד שלמעלה מענישים והוי הבל פה שאין בו חטא, עיין שם מה שתירץ, ומבואר דדעתו דהתינוקות של בית רבן היינו עד כן י"ג ותו לא".

44 וכדברי מהר"ש יפה (המובאים בעוללות מספרי ר' צדוק הכהן מלובלין דרוש לבר המצווה): "דודאי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא רק שהתינוקות של בית רבן אף שהם חוטאים אינו חשוב חטא לפי שאינו נענש עליו".

45 קידושין לט, ב

46 שם לא, א

ר' צדוק מבין ש"שכר מצוה בהאי עלמא ליכא" שייך רק במצוות שאדם מחויב בהן, אולם על מצוות שאין אדם מחויב בהן יש שכר בעולם הזה משום שעושה יותר מחיובו. וזה לשונו:

ולפי זה אתי שפיר מאמרם ז"ל אין העולם מתקיים. רצונו לומר זה העולם אין לו קיום אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן, ואמר לו רב פפא לאביי דידי ודידך מאי אמר לו אינו דומה הבל פה שיש בו חטא, רצונו לומר הבל פינו והגיונינו בתורה הנה יש בו חטא, והיינו שבהמנע ממנו הלא יש חטא [וריש לקיש סבירא ליה כרבי ישמעאל דוהגית יומם ולילה חובה] ועון על המניעה, ונמצא עשייתו הוא חיובי, ואחר שהוא חיוב לא יגיע לנו שכר עבור זה בהאי עלמא. ואין זה העולם מתקיים על ידו. מה שאין כן אותם תינוקות של בית רבן הבל פיהם אין בו חטא. רצונו לומר שאם ימנעו ממנו לא יחטאו. ונמצא עשייתם יותר מהחיוב ושכרו בהאי עלמא, ועל כן זה העולם מתקיים על ידם.⁴⁷

לימודם של תינוקות של בית רבן כמקיים את העולם נעלה יותר מלימוד תורתם של גדולים המחויבים במצוות. זאת דווקא משום ששכר לימודם נמוך יותר ויכול להינתן בעולם הזה, שהרי אינם מצווים ועושים.

תום ילדות - הרב קוק מסביר שייחודו של הילד הוא שאמונתו היא טבעית, וממילא כל מה שהוא לומד מהתורה מתיישב נכון וללא בלבולים בנפשו (לכן כשמלמדים תינוק של בית רבן צריך זהירות שלא לקלקל את התמימות הילדותית). זו לשונו:

צלול הוא הרצון של הילד, ועם זה צלולה היא בינתו. כלומר, גרעין הדיעה הטבעית שלו הוא גרעין בריא... המחשבה האמונית, אור הרעיון של הגודל האלהי, הבירור של יחשנו לאלהים, הוודאות האלהית. התום והיושר במעמקיהם, כל אלה הם סגולות ילדותיות. שרק הבל פה שאין בו חטא כולל את תמציתם בטהרה.⁴⁸

47 אוצר המלך ה"ת ת"ב פ"ב ה"א

48 שמונה קבצים ב, שנוח

2. עד גיל עשרים

אחת האפשרויות שהבאנו לעיל למעלת גיל שלוש עשרה הייתה שעד גיל זה הילד עדיין איננו בר עונשין. לפי אפשרות זו, מעיר ר' צדוק, גילם של 'תינוקות של בית רבן' צריך להיות עד עשרים, כיון שרק אז מחויבים בעונשים בידי שמים, ומשמע שעד אז עדיין לא נתבעים לגמרי על מעשיהם.⁴⁹

מעין סיוע אפשר להביא לכך מדברי הגמרא,⁵⁰ שבתחילת תקנת רבי יהושע בן גמלא הוא סבר שגיל התלמידים יהיה 16-17. משמע שגם בגיל זה יש להם מעלת התינוקות של בית רבן.

3. כל גיל שבו הוא לומד באופן של ילד - בהתחדשות

המשנה באבות אומרת:

אלישע בן אבויה אומר הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר חדש והלומד זקן למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר מחוק.⁵¹

מפרשי הפשט הסבירו שאלישע בן אבויה בא ללמד אותנו שהקליטה בימי הילדות היא מעולה, ולכן עדיף ללמד ילדים.

לכאורה, הסבר זה מעודד מאוד ילדים ללמוד ולא לבזבז את זמנם. אולם מה יעשה אדם מבוגר, האם חז"ל באו לייאש אותו שאין לו סיכוי ללמוד כמו שצריך?

עוד יש להקשות מכמה מגדולי ישראל שהחלו את לימודם בגיל מבוגר: הגמרא מספרת שהקדוש ברוך הוא הראה למשה רבנו את רבי עקיבא ומשה רבנו התפעל ממנו מאוד, עד כדי כך ש"אמר לפניו: רבנו של עולם, יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי?"⁵² כאשר אנו מתבוננים בתחילת לימודו של רבי עקיבא אנו מוצאים שבארבעים השנים

49 אוצר המלך הל' ת"ת פ"ב ה"א

50 ב"ב כא, א

51 אבות פ"ד מ"כ

52 מנחות כט, ב

הראשונות לחייו כלל לא עסק בתורה, כדברי התוספות⁵³: "ר"ע כשנשא בת כלבא שבוע בן מ' שנה היה וקבל עליו לעסוק בתורה ועסק מ' שנים ומ' שנה פרנס ישראל". ר' עקיבא התחיל את לימודו בגיל ארבעים, ובכל זאת משה רבנו בעצמו התפעל ממנו.

וכן רבי אליעזר בן הורקנוס, שהיה מגדולי תלמידי רבן יוחנן בן זכאי ומגדולי הדור, כפי שהעיד עליו רבן יוחנן בן זכאי בעצמו: "הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם"⁵⁴; והיה דורש לפני גדולי הדור "בדברים שלא שמעתן אוזן מעולם"⁵⁵; והיה רבו של ר' עקיבא;⁵⁶ ועם כל זאת, חז"ל מספרים לנו שתחילת לימודו היה בגיל עשרים ושתים⁵⁷ או עשרים ושמונה.⁵⁸

נראה לכאורה שיכול להיות שאדם לומד תורה לאחר גיל הילדות ובכל זאת אין זה כ"דיו הכתוב על נייר מחוק", שאף שלמדו רבי עקיבא ורבי אליעזר בגיל מבוגר, לימודם היה כ"כתובה על נייר חדש" ונעשו לגדולי ישראל.

נראה שאפשר לענות על שאלות אלו על פי הסבר השפת אמת בשם סבו, בעל חידושי הרי"ם:

ושמעתי מאדוני אבי זקני מורי ורבי זצלה"ה פי' המשנה הלומד ילד כו' והלומד זקן כו' פי' ילד בהתחדשות שלא נתיישן אצלו כו' וז"ש באברהם אבינו עליו השלום שהזקין ועם כל זה היה כל ההארות אצלו בהתחדשות. והכלל הוא כמו שכתוב אין כל חדש תחת השמש כמו כן להיפוך כל מה שלמעלה מהשמש. חוץ לטבע. יש תמיד התחדשות כי חיות ה' שיש בכל דבר הוא תמיד חדש כמ"ש מחדש בכל יום כו'. ופי' תמיד בכל רגע. ולפי מה

53 בכורות נח, א

54 אבות פ"ב מ"ח

55 אבות דרבי נתן נוסח א פ"ו

56 ראה סנהדרין סח, א

57 אבות דרבי נתן שם

58 פרקי דרבי אליעזר (היגו) פ"א אות ב

שאדם מדבק כל דבר בכח הפנימיות ואינו נדבק בטבע וגשמיות
כמו כן יש אצלו תמיד התחדשות.⁵⁹

מעלת לימוד הילד היא שכל לימודו בהתחדשות וברענון. אם כן, גם
לאדם מבוגר שלומד תורה בהתחדשות מתוך תום וסקרנות של ילד תהיה
לעולם מעלת הילדות. לפי זה נוכל אולי לומר שבכל גיל שאדם לומד כך
מתוך תמימות של ילד יש לו ממעלת בחינת 'הכל פה שאין בו חטא'.
על פירוש זה יש להקשות, שאם כן, מדוע אביי אומר שמעלת תינוקות
של בית רבן היא אף יותר מתורתו, הרי הוא בוודאי למד בהתחדשות.

האם גם בנות מוגדרות כתינוקות של בית רבן?

כפי שהבאנו לעיל, הגמרא אומרת שמעלת תינוקות של בית רבן היא שלימודם הוא בבחינת "הבל פה שאין בו חטא". לכאורה, לפי כל ההסברים שהבאנו לעיל, טעם זה שייך גם בלימוד תורה של בנות. אף יותר מכך: לפי דבריו של ר' צדוק שמעלת 'הבל הפה' היא מצד שאינם מחויבים ועושים, אולי לימוד תורה של נשים מבוגרות, שאינן מחויבות בו, שייך גם הוא לדברים ש"מקיימים את העולם".

ונראה לפקפק בדבר, שכן בכמה מקומות הגמרא אומרת שאפילו כאשר אדם עדיין אינו בר חיוב בדבר, אם הוא יבוא בעתיד לכלל חיוב או עונשין, יש לו כבר עכשיו שייכות לעניין זה.⁶⁰ יתכן לומר לפי זה שדווקא בנים, שיבואו לכלל חיוב "והגית בו יומם ולילה", שייכים למעלת לימוד תורה של תינוקות של בית רבן, ולא בנות שלא יבואו לידי חיוב. וצ"ע.

60 דוגמה לדבר: הגמרא בתמורה (ב, ב) אומרת "בעי רמי בר חמא: קטן מהו שימיר... אלא כי קמבעיא ליה בקטן שהגיע לעונת נדרים. מי אמרינן כיון דאמר מר: איש, מה ת"ל (ויקרא כז) כי יפליא נדר - לרבות מופלא הסמוך לאיש, דקדשו קדוש; מדאקדושי מקדיש (מגיל שתיים עשרה שנדריו נבדקים ואם יודע לשם מי הקדיש הקדשו קדוש) - אמורי נמי ממיר, או דלמא כיון דלאו בר עונשין הוא (עד גיל 13) - בתמורה לא מיתפיס? אם תימצי לומר קטן עביד תמורה - **דהא אתי לכלל עונשין** (כשיגיע לגיל 13 יהיה בר עונשין וא"כ כבר עכשיו שייך בו תמורה), עובד כוכבים מהו שימיר? מי אמרת מדאקדושי מקדיש דתניא: איש איש, מה תלמוד לומר איש איש - לרבות את העובדי כוכבים, שנודרים נדרים ונדבות כישראל; אמורי נמי ממיר, או דלמא: כיון דלא אתי לכלל עונשין, כי עביד תמורה - לא קדשה". א"כ הסברה שתמורתו של קטן תמורה - משום שהוא עתיד לבוא לכלל עונשין בגיל שלוש עשרה.

ההשלכות ההלכתיות להגדרת תינוק של בית רבן

א. נזקי שכנים

המשנה אומרת בעניין זכותו של אדם להשתמש בחצרו בשימוש המפריע או מזיק לחברו:

לא יפתח אדם חנות של נחתומין ושל צבעין תחת אוצרו של חבירו ולא רפת בקר. באמת ביין התירו אבל לא רפת בקר. חנות שבחצר יכול למחות בידו ולומר לו איני יכול לישן מקול הנכנסין ומקול היוצאין. עושה כלים יוצא ומוכר בתוך השוק.⁶¹

כלומר, אדם יכול למחות בשכנו כאשר יש רעש שאינו כתוצאה מבני ביתו של האדם, אלא מאנשים הנכנסים אליו (כגון לחנות שפתח בביתו וכדו').

המשנה ממשיכה ואומרת שלכלל זה יש יוצאים מן הכלל:

ואינו יכול למחות בידו ולומר לו איני יכול לישן לא מקול הפטיש ולא מקול הרחים ולא מקול התינוקות.⁶²

מסבירה הגמרא⁶³ שמדובר כאן בתינוקות של בית רבן, שמאז תקנתו של רבי יהושע בן גמלא יש חובה ללמדם בכל עיר ועיר.

יוצא שלהגדרת הגיל שבו נחשבים הילדים כ'תינוקות של בית רבן' יש נפקא מינה לעניין הלכות שכנים.

אכן הרב וואזנר מחלק בהלכות שכנים בין לימוד של גדולים ללימוד של תינוקות של בית רבן לעניין זה. וזה לשונו:

ולענין תינוקות של בית רבן הלא קיימא לן שם בחושן משפט ס"ג - וכן יש ללמוד תינוקות ישראל תורה תוך ביתו ואין השכנים יכולים למחות בידו לומר אין אנו יכולים לישן מקול התינוקות של בית

61 ב"ב, ב

62 שם

63 שם כא, א

רבן - איברא יראה דגם זה רק במקצת מן הלילה על פי המבואר ברמב"ם פ"ב מת"ת ושו"ע יו"ד סי' רמ"ה סי"א - והיינו קצת מתחילת הלילה. ולענין תלמיד חכם סתם שלומד בבית המדרש בודאי לא הותר לו להגביה קולו כל כך עד שיפריע השינה כל הלילה מהשכנים, כי אפשר ללמוד בקול גם בלי הפרעה, מה שאין כן עסק תינוקות של בית רבן שלא הולך כמעט בלי הגבהת קול המלמד והמולת התלמידים.⁶⁴

ואולם, עיין שו"ת משנה הלכות⁶⁵ שסובר שאין חילוק בזה בין גדולים לתינוקות של בית רבן, כיון שעיקר לימוד תורה הוא דווקא בקול רם. כמו כן, יש להעיר שמהפוסקים⁶⁶ משמע שהדיון אינו מצד מעלת לימודם של תינוקות של בית רבן, אלא שמתקנת יהושע בן גמלא ואילך לימודם הוא מצווה המוטלת על הציבור, ומצד זה ניתן לקבוע מקום ללימוד תינוקות של בית רבן. ואם כן, כאשר יש כבר מקום לתינוקות של בית רבן, שוב אין היתר לפתוח מקום נוסף ולהזיק את השכנים. ונראה שהוא הדין שאין השכנים יכולים למחות במערכת הצלצולים הנהוגה בבתי הספר, שכן זה צורך הלימוד.

64 שו"ת שבט הלוי ח"ז סי' רכד. ועיין שם עוד מה שכתב לגבי בית משותף וחולים.

65 שו"ת משנה הלכות ח"ד סי' ר

66 עיין לדוגמה שו"ת עטרת פז ח"א כרך ב יו"ד סי' ט אות ב) "הרי שכל דין היתר פתיחת מקום למילי דמצוה הוא דוקא במצוה המוטלת על הציבור אבל במצוה דיחיד אינו בדין שיזיק לשכניו ברעש ובריבוי הדרך ועוד, מפני שרוצה לפתוח מילי דמצוה. ולפי"ז גם במצוה המוטלת על הציבור אם היא כבר מתקיימת במקום אחר ויש שירות פעיל לציבור בדבר זה שוב אין כאן דבר המוטל על הציבור וחשיב כמצוה דיחיד, וא"כ בזה לא יוכל לפתוח מילי דמצוה על חשבון היזק שכניו. ואמנם בלימוד תורה עצמו גם זו אינה טענה כאשר מדויק בלשון מרן השו"ע יו"ד סי' רמה ס"ב דליכא טענה של פתיחת בימ"ד בצד בימ"ד משום יגדיל תורה ויאדיר. וא"כ ה"ה בתקנת יהושע בן גמלא אחר שאינו מתחשבים בנזקי שכנים ומשום שלא תשתכח תורה מישראל הרי שכל הגדלת תורה והאזרתה הוי בכלל החשבון המאפשר לפתוח בימ"ד לת"ת, אבל בשאר מילי דמצוה אף שיכול לפתוח במקום זה דלא יוכל שכנו לדחותו לפתוח במקום אחר וכאשר דקדק כת"ר שליט"א ממרן הב"י בביאורו לרמב"ן, מ"מ אם כבר קיים מקום המתפקד לרבים ואין נפק"מ בפתיחת המקום הנוסף לתועלת הציבור שוב לא חשיב מצוה המוטלת על הרבים ולא יוכל היחיד בגלל חשבונות ותועליות פרטיים לפתוח מקום נוסף והזיק ע"כ את שכניו". וכן בשו"ת להורות נתן ח"ג סי' ק-קו. וכן בערוך השולחן חו"מ קנה, ב.

ב. לבטלם לבניין בית המקדש

הגמרא במסכת שבת אומרת:

ואמר ריש לקיש משום רבי יהודה נשיאה: אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש.⁶⁷

לכאורה משמע⁶⁸ שרק את התינוקות של בית רבן לא מבטלים לבניין בית המקדש, אבל את שאר הלומדים מבטלים. אם כן, יש צורך להגדיר עד איזה גיל חשיב תינוק של בית רבן.

ואולם, האדמו"ר מצאנז⁶⁹ הסביר שהגמרא אמרה 'תינוקות של בית רבן' כיוון שיש בכך רבותא, שאפילו שאינם מצווים ועושים – מעלת לימוד התורה שלהם עולה על מעלת בניין בית המקדש. כל שכן שלימוד תורה של גדולים, המצווים ועושים, דוחה את בניין בית המקדש (כמו שעזרא הסופר עיכב את עלייתו לארץ ישראל כיוון שלמד תורה מברוך בן נריה. וזהו שאמרה הגמרא⁷⁰ "אמר רב ואיתימא רב שמואל בר מרתא: גדול תלמוד תורה יותר מבנין בית המקדש").

מדברי השלחן ערוך משמע להדיא שלימוד תורה של תינוקות של בית רבן שונה מלימוד תורה של גדולים. וזה לשונו:

מבטלים תלמוד תורה להוצאת המת... ותינוקות של בית רבן אין מתבטלין כלל.⁷¹

67 שבת קיט, ב

68 וכן משמע מדברי הגבורת ארי (תענית ל, א) לגבי לימוד תינוקות של בית רבן בתשעה באב: "וקיימא לן דאין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש כדאמרינן בפרק ט"ז דשבת (קיט, ב) והרי הרב חייב בבנין בית המקדש אפילו הכי אין מבטל מללמוד עמהם וסבירא ליה לרבי מאיר דכל שכן מפני צער הבית בתשעה באב אין לרבן לבטל מללמוד עמהם כיון דאפילו לבניינו אינו מבטל אף על גב דעל ידי זה הבית עומד בחורבן. ור"י סבירא ליה דאפילו הכי מבטלין והא דאינו מבטל לבניינו דהוא אינו אלא שב ואל תעשה אבל ללמוד עמהם בתשעה באב כיון דאית ליה שמחת הלב עביד איסורא בידיים ואנו חייבין להתאבל על ירושלים דכתיב שישו אתה משובש כל המתאבלים עליה". א"כ הרב מבטל בניין בית המקדש לא מצד לימוד התורה שלו, אלא רק בזכות לימוד תורתם של תינוקות של בית רבן.

69 שפע חיים, מכתבי תורה ח"ג סי' קנה

70 מגילה טז, ב

71 שו"ע יו"ד סי' שסא סע' א

וביאר הגר"א שהמקור להלכה זו הוא:

ירושלמי (הביאו הרא"ש ומרדכי פ"ג דמ"ק) אבוה דשמואל שלח לשמואל ללמוד תורה שלחון ליה גמיל חסדים הוא שלח ליה המבלי אין קברים כאן שלחתיך לשם הדא אמרה אין מבטלין תינוקות של בית רבן להוצאת המת ואמרינן בפט"ז דשבת (קי"ט ב') אין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש.⁷²

נראה שהגר"א הבין שהאיסור לבטל תינוקות של בית רבן לבנין בית המקדש ולהוצאת המת מיוחד דווקא לתינוקות של בית רבן ולא לגדולים.

לשיטת הסוברים שמבטלים רק תינוקות של בית רבן (שו"ע, גר"א ועוד) יש נפקא מינה להגדרת גילם לעניין זה.

ג. פסוק לי פסוקך

כבר ראינו לעיל שמרדכי היהודי ביקש מתינוקות של בית רבן "פסוק לי פסוקך", ואמרנו שיש בכך מעין נבואה קטנה. אם כן, נראה שגם לעניין זה יש נפקא מינה, עד איזה גיל הם נחשבים קטנים שאפשר לראות בדבריהם 'נבואה קטנה'.

ד. לימוד תורה בשבת לאור הנר

המשנה במסכת שבת אומרת: "ולא יקרא לאור הנר."⁷³ הגמרא מסבירה שהטעם לאיסור קריאה לאור הנר הוא מחשש שמא יטה את הנר ויבוא לידי איסור דאורייתא של הבערה.⁷⁴

72 הגהות הגר"א יו"ד סי' שסא ס"ק ג

73 שבת יא, א

74 שם יב, א

עם זאת, מגבילה המשנה איסור זה ואומרת: "באמת אמרו החזן רואה היכן תינוקות קוראים אבל הוא לא יקרא".⁷⁵ כלומר, לתינוקות של בית רבן יש היתר לקרוא בשבת לאור הנר.

לכאורה נראה שגם כאן יש נפקא מינה להגדרת גילם של תינוקות של בית רבן, אולם יש לומר שאין זו נפקא מינה, שכן היתר תינוקות של בית רבן לקרוא לאור הנר אינו בגלל מעלת לימודם אלא בגלל שאין חשש שמא יבואו התינוקות להטות את הנר, וזה תלוי בגילם ללא קשר למעלתם כתינוקות של בית רבן.

בטעם הדבר מדוע אין חוששים שמא יבואו להטות את הנר נאמרו שני נימוקים שונים בתלמודים:

בתלמוד הבבלי הטעם הוא "שאני תינוקות, הואיל ואימת רבן עליהן לא אתי לאצלויי".⁷⁶ ומפרש רש"י שם: "ואימת רבן עליהן – אין פושטין יד לשום דבר, ואפילו בחול, אלא על פי רבן".⁷⁷ כלומר, אין חשש שמא התלמידים יטו את הנר משום שיש עליהם משמעת חזקה, והם לא עושים שום דבר בזמן הלימוד, אלא אם כן רבם אומר להם לעשות זאת. לכן אין חשש שיטו את הנר.

בתלמוד הירושלמי מובא טעם אחר: "מיי כדון אילין בעיי דיטפי בוצינא".⁷⁸ מסביר רב ניסים גאון: "ופלי דבריהם כי התינוקות יתרחקו מן הקריאה ויאהבו שיכבה הנר ואנו בטוחים בהן כי הם לא יטו את הנר ולפיכך הותר להם לקרות לאור הנר דליכא למיחש שמא יטו".⁷⁹ כלומר, הסיבה שאין חשש שמא התלמידים יטו את הנר היא שהם חפצים שהשיעור יבוטל, לכן אם הם יראו שהנר הולך לכבות הם לא יבואו להדליקו.

75 שבת יא, א

76 שם יג, א

77 רש"י שם ד"ה ואימת

78 ירושלמי שבת פ"א ה"ג

79 רב ניסים גאון שבת יג, א

ה. עדיפות לתורתם על פני לימוד של גדולים

לפי מה שלמדנו עד כה על מעלת לימודם של תינוקות של בית רבן, משמע לכאורה שאם יש התנגשות בין לימוד תורה של גדולים לבין לימוד תורה של תינוקות של בית רבן, יש להעדיף את לימוד התינוקות של בית רבן.

שאלה זו נידונה בדברי מהרשד"ם לגבי קהילה שאספה כסף לצורך ישיבת חברון בארץ ישראל, ולאחר ששמעו שהתבטלה הישיבה שם רצו לשנות מעות אלו לצורך תלמוד תורה בעיר סלונקי. מהרשד"ם התיר לשנות את יעוד הכסף, ובין הטיעונים אמר:

ובנידון דידן נמי יכולים אנו לומר דאף על גב שתורת חברון מעולה עד מאד מכל מקום האנשים הלומדים שם הם אנשים גדולים בשנים וחברת תלמוד תורה שבשאלוניקי תינוקות של בית רבן וגרסינן בפרק כל כתבי אמר ריש לקיש אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל תינוקות של בית רבן א"ל רב פפא לאביי דידי ודידך מאי א"ל אינו דומה הבל שיש בו חטא להבל שאין בו חטא הרי מצינו למדים שאין ערך ללמוד התורה מאנשים גדולים ללמוד התורה מהקטנים שאין בהן חטא.⁸⁰

ונראה שכך הכריעו רוב הפוסקים כפי שנביא לקמן.

אולם בספר 'מערכי לבי'⁸¹ מקשים על מהרשד"ם מהסוגיה בברכות:

אמר ליה רבא לרפרם בר פפא: לימא לן מר מהני מילי מעלייתא דאמרת משמיה דרב חסדא במילי דבי כנישתא! אמר ליה, הכי אמר רב חסדא: מאי דכתיב (תהלים פ"ז) אהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב - אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות. והיינו דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: מיום שחרב בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד.⁸²

80 שו"ת מהרשד"ם יו"ד סי' קסז

81 ח"א דרוש כה

82 ברכות ח, א

מסוגיה זו עולה שמעלת בית מדרש שלומדים בו הלכה גדולה ביותר בעיני ה', ומשמע שללימודם של תלמידי חכמים יש מעלה גבוהה ביותר. לגמרא זו יש השלכה מעשית שנפסקה להלכה: בית מדרש עדיף על פני בית הכנסת לעניין תפילה.⁸³

בעקבות קושיה זו אומר בעל ספר 'מערכי לב' שיש מחלוקת סוגיות בין הגמרא בשבת⁸⁴ לגמרא בברכות⁸⁵ האם מעלת תינוקות של בית רבן גבוהה יותר ממעלת לימודם של תלמידי חכמים. הכרעת ההלכה לדעתו היא שלימוד תורה של תלמידי חכמים גדולים הלומדים הלכה עדיף על לימודם של תינוקות של בית רבן.

נראה שאפשר להוסיף ולהקשות על סברת מהרשד"ם מהלכות תלמוד תורה:

היה הוא צריך ללמוד, ויש לו בן ללמד, ואין ידו משגת להספיק לשניהם, אם שניהם שוים הוא קודם לבנו. ואם בנו נבון ומשכיל מה שילמד יותר ממנו, בנו קודמו. ואף על פי כן לא יבטל הוא.⁸⁶

מהלכה זו משמע שהעיקר (אפילו בין אב לבנו, שחינוך הבן הוא מצווה המוטלת על האב) הוא הכישרון הלימודי, ולא הצד הסגולי של "הבל פה שאין בו חטא", וכאשר אין אפשרות לשניהם ללמוד יש לבדוק מי יותר כשרוני.⁸⁷

גם הרידב"ז סובר שיש סברא להעדיף לימוד תורה של גדולים, אולם מטעם אחר, השייך במיוחד בזמן של "עקבתא דמשיחא". וזה לשונו:

ומה שכתב הגאון הצדיק מברעזאן שליט"א בשם ספר שו"ת משפטי שמואל ז"ל דאין לשנות מלימוד תינוקות של ב"ר ללימוד

83 שו"ע או"ח סי' צ סע' יח

84 שבת קיט, ב

85 ברכות ח, א

86 שו"ע יו"ד סי' רמה סע' ב

87 יש לעיין עוד האם מהלכה זו יש ללמוד גם, שאם יש אפשרות לממן ת"ח בעל כשרון או את הבן - יש להעדיף את בעל הכשרון. ולבי אומר לי שפשיטא שיש להעדיף את הבן כיוון שמוטלת על האב חובת חינוך אישית וכל ההיתר לדחות אותה הוא רק במקרה שהוא דוחה מצווה המוטלת עליו (חינוך) מפני מצווה אחרת המוטלת עליו (תלמוד תורה).

בחורים משום הבל פה שאין בה חטא נראה לפענ"ד דבזמן הזה דעיקר הקליפה והטומאה הוא ביטול חיזוק לומדי תורה כדאיתא בזהר הקדוש ויגע בכף יריכו דא היא תמחין דאורייתא כי היריכים מעמידין אותה וע"כ כשראה הס"ם כי לא יכול לו לת"ת בעצמו ויגע בכף יריכו דא תמחין דאורייתא בעקבתא דמשיחא ועיינינו רואות בעתים הללו שכל תינוקות של בית רבן לומדים סדר התפילה אך לומדי תורה שבע"פ נתמעטו בימים הללו עד שכמעט תפוג תורה במדינות הללו ליטא ורייסין ובימים האחרונים התחילו יראי ד' לעסוק אך בזה בחיזוק התורה שנתרבו ישיבות במדינה וגם פה (סלוצק יצ"ו) יסדתי ישיבה גדולה ועצומה וכל יראי ד' בעירנו אין משגיחין כלל על התלמוד תורה של תינוקות כי אם בהישיבה הקדושה והדברים ארוכים בזה.⁸⁸

למרות זאת, גם הרידב"ז וגם ר' חיים פלגי⁸⁹ מניחים את הדבר בספק ולכן אומרים שאין דעתם נוחה משינוי יעוד של מעות מלימוד תינוקות של בית רבן ללימוד תלמידי חכמים מבוגרים ולהיפך. להלכה, כותב הרב עובדיה יוסף ששאלה זו נידונה לפני הרב פיינשטיין, וזה לשונו:

וכיוצא בזה ראיתי אחר כך בספר מגד גבעות עולם (עמוד ב) שכתב בשם הגאון רבי משה פיינשטיין, שהכוללים של האברכים שלומדים להלכה, עדיפי מתלמוד תורה של תינוקות של בית רבן, ואם יש תלמוד תורה של תינוקות של בית רבן העומד בפני סכנת סגירה, משום חוסר ממון, וכנגדו יש כולל לאברכים שעומד ג"כ בפני סכנת סגירה, מהטעם הנ"ל, ויש לאדם אחד כסף רק לאחד מהם, חייב לתת את הכסף לכולל האברכים, כי העיקר והתכלית של התורה הוא הכולל לאברכים דמסקי שמעתתא אליבא דהלכתא, ומורים הוראות בישראל, וכמו שאמרו במדרש רבה

88 שו"ת בית רידב"ז סי' יח

89 שו"ת חיים ביד סי' סד

(קהלת רבה פרשה ז אות כח), אלף נכנסים לתלמוד תורה, ואחד מהם יוצא להוראה. עכת"ד.⁹⁰

אנו רואים שלדעת הרב פיינשטיין יש להעדיף לימוד תורה של תלמידי חכמים גדולים הלומדים להיות מורי הוראה, כך פסק שם גם הרב עובדיה.

סוף דבר

אנו תפילה לה' יתברך, שלאחר שראינו במאמר זה את מעלת תינוקות של בית רבן מצדדים שונים, דנו באפשרויות השונות של הגדרת גילם ונשאנו ונתנו על ההשלכות השונות שיכולות להיות להגדרות אלו, נזכה לראות בעינינו את המשך המגמה של ריבוי תורה בעם ישראל,⁹¹ ובזכות כך נזכה לגאולה שלמה במהרה בימינו. אמן.

90 שו"ת יביע אומר ח"ט י"ד סי' יד

91 בהזדמנות יקרה זו ברצוני להודות לרבני הישיבה, לראש הישיבה, ולנשיא הישיבה על השנים היקרות שבהן זכיתי ללמוד בישיבה מתוך נחת ושמחה.